

kikler (haz. Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1992, s. 24-25; Qanatê Kurdo, *Tarixia Edebyeta Kurdî*, Ankara 1992; Perwîz Ezkaî, *Baba Tâhîrname*, Tahran 1375 hş.; Sadiq Behaeddin Amêdî, *Hozanvanê Kurd* (haz. Zeynelabidin Zinar), Stockholm 1998; Ferhad Shakely, *Modern Kürt Öykü Sanatı* (trc. Rohat Alakom), İstanbul 1998; Ferhad Pirbal, *Mela Mehmûde Bayezîdî (1799-1867) Yekemîn Çiroknûs û Pexşannûsî Kurd*, Hewlêr 2000; Feqî Huseyn Sağniç, *Diroka Wêjeya Kurdî*, İstanbul 2000; Me'rûf Xeznedar, *Mêjûy Edebî Kurdî*, Hewlêr 2001; M. Şefik Korkusuz, *Tezkîre-i Meşajih-i Amid: Diyarbekir Velileri*, İstanbul 2004; Reşîd Fındî, *Min Yenâbî'î-şîrî'l-klâsîkî el-Kürdî*, Erbil 2004; Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Millîyetçilik ve Dil: 1918-1985* (trc. İbrahim Bingöl – Cemil Gündoğan), İstanbul 2005, tr.yer.; Abidin Parilti, *Dengbêjler: Sözü'n Yazgısı*, İstanbul 2006; a.mlf. – Özlem Galip, *Kürt Romanı Okuma Kılavuzu*, İstanbul 2010; Jemal Nebez, *Kurd Dîrok û Kultura Wan*, İstanbul 2007; Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, İstanbul 2007; a.mlf., "Horasan Kürtlerinin Yazılı Edebiyatı", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Tunceli 2014, s. 683-708; Tehsîn İbrahim Doskî, *Baxê Îrem*, Duhok ts.; a.mlf. – Hamdî Abdülmecîd Selefî, *Mu'cemû'î-şîrî'arâ'î'l-Kürd*, Duhok-Erbil 2008, s. 19; Eskerê Boyîk, "Şemseddî Edeba Êzdiyan a Sedsalên 11 û 13 an", *Şêx Fexrê Adîyan Filozof û Xasê Ola Êzdiyatîyê*, Oldenburg 2009, s. 8-51; M. Emîn Zekî Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* (trc. Vahdettin İnce v.dğr.), İstanbul 2010; Haşim Ahmedzâde, "Di Romana Kurdî de Guherînê Şeweyî û Babetî", *Romana Kurdî û Nasname*, İstanbul 2011, s. 11-38; Gefar İbrahîmî, *Hanây Qubadî Leyla û Mecnûn*, Silêmanî 2011; M. S. Lazerîv, *Tarihu Kurdistan* (trc. Ebdî Hacî), Hewlêr 2011; Philip Kreyenbroek – Xelîl Cindî Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adî Kursesuzdur: Yezîdî Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar* (trc. İbrahim Bingöl), İstanbul 2011, s. 92; M. Zahir Ertekin, "Di Edebiyata Me de Mewlûd û Danberheva Mewlûdên Pêşin ên Kurdî û Tirkî", *Konferansa Kurdolojiyê ya Navneteweyî: Uluslararası Kürdoloji Konferansı* (ed. İbrahim Seydo Aydoğan), Hakkari 2011, s. 123-137; a.mlf., *Diwançeşa Baqustanî*, Van 2016; Şêx Tahirê Şoşî, *Gulzar* (haz. Hemze Tahir Şoşî), Duhok 2012; Emîn Feyzî, *Encumenî Edîban* (haz. M. Xalid Sadîni), İstanbul 2012; Aziz Samur, *Destana Zembilfroş û Gulxatûnê, Zanîngeha Mardîn Artukluyê* (yüksek lisans tezi, 2012), Mardîn Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü; Ebdureqîb Yûsif, *Dîwana Kurmancî Şairên Klasîk ên Kurd* (Latinize: Ziya Avcı), İstanbul 2012; Remezan Alan, *Folklor û Roman*, İstanbul 2013; Kadri Yıldırım v.dğr., *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, İstanbul 2013; Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, İstanbul 2014; a.mlf., "'Akîfê Wanî & 'Aşîq Osman Sipkî û Mem û Zînên wan ên bi Tirkî di Koleksiyona A. Jaba de", *e-Şarkîyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, X/3 (21), 2018, s. 1154-1181; Şahab Valî, "Nêrîneke Gişî li Şahnameya Firdewsî û Şahnameya Kurdî", *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî* (ed. Ramazan Pertev), İstanbul 2015, s. 275-293; Hayrullah Acar, *Diwana Şêx Ehmedê Feqîr: Metn û Lêkolîn*, İstanbul 2016; Mela Ehmedê Zinarexî, *Dîwan* (nşr. Taha Nas v.dğr.), İstanbul 2018; Ayhan Tek, *Hâmîsîz Şâir Babasîz Metin: Mem û Zîn ve Osmanlıca Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 2018; D. N. Mackenzie, "The Language of the Medians", *BSOAS*, XXII/2

(1959), s. 354-355; M. Edip Çağmar, "Molla Halîl el-İs'irdî'nin 'Risâletun fi İlmi't-Tecvîd' Adlı Eseri", *e-Şarkîyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (2009), s. 153-161; İsmail Hakkı Aksoyak, "Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir", *Turkish Studies*, IV/5 (2009), s. 1-18; Behrûz Çemenârâ, "Der-âmedî ber Edeb-i Hamâsî ve Pehlîvânî-yî Kürdî bâ Tekîye ber Şâhnâme-yî Kürdî", *Cüstâr-hâ-yî Edebî*, sy. 172, Meşhed 1390 hş., s. 136-137; Ergin Öpengin, "Kadim Kürtçe'nin İzinde Tevatür ve Temellük Kıskaçında Kürt Kültür Tarihçiliği", *Kürt Tarihi*, sy. 11, İstanbul 2013, s. 27-28; Sedat Ulugana, "Di Kurdojîyê de keşfeke nû: Xewsî û Dîwana Wî", *Nûbihar*, sy. 137, İstanbul 2016, s. 4-9; Hayrullah Acar, "Fîhînameyeke Menzûm Di Edebiyata Kurdî de: Risâletu Sefînetu'l-Ek-rad İla Sebîl'r-Reşad/Sefina Kurdan Ji bo Ehlê Bajâr û Gundan a Mela Ebdulcelîlê Botî", *e-Şarkîyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, VIII/1 (2016), s. 376-435; Ayhan Yıldız, "Çiyê 'Eqidenameyan Di Edebiyata Kurdî de Perwerdehiya Medreseyan De", *Nûbihar Akademî*, III/9 (2018), s. 51-83; V. Minorsky, "Kürtler", *İA*, VI, 1111-1114; P. G. Kreyenbroek, "Kurdish Written Literature", *Encyclopaedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/kurdish-written-literature> (erişim: 12.06.2015); L. Paul, "Kurdish Language: I. History of the Kurdish Language", *Encyclopaedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/kurdish-language-i> (erişim: 12.06.2015); M. Leezenberg, "Gorani Influence on Central Kurdish: Substratum or Prestige Borrowing?", <http://home.hum.uva.nl/oz/leezenberg/GlnfICK.pdf> (erişim: 12.06.2015); J. Blau, "The Kurdish Language and Literature", <http://www.institutkurde.org/en/language> (erişim: 12.06.2015).

ABDURRAHMAN ADAK

IV. SOSYAL HAYAT ve KÜLTÜR

Türkiye, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve Ermenistan'a yayılan geniş bir coğrafyada yaşayan Kürtler, komşu birçok kültür ve medeniyetten etkilenmiş olsalar da dil ve edebiyatları, hayat tarzları, müzikleri, örf ve âdetleriyle kendilerine özgü geleneksel bir kültür ortaya koymuşlardır. Ancak modernleşme ve küreselleşmeyle birlikte yaşanan ve farklılıkları azaltarak toplumları tek tipleştirilen ekonomik, siyasal ve kültürel değişim Kürtler'in diğer topluluklardan ayırt edilmelerini sağlayan geleneksel özelliklerini muhafaza etmelerini güçleştirmektedir.

Kürtler'in daha yoğun olarak yaşadığı coğrafya kuzeyde Türkiye'nin Kars ilinden başlayıp Erzurum, Erzincan, Dersim ve Harput'tan Diyarbakır'a uzanırken güneyde Hemrîn dağına (Zagros dağlarının batı uzantısı), doğuda Kirmanşah'a (İran) kadar uzanır. Kürtler'in Türk, Ermeni, Arap, Süryânî ve Keldânîler ile iç içe yaşadığı bu coğrafya hem tarihsel hem de sosyolojik olarak sadece tek bir etnik yapının varlığına imkân tanımayacak bir çeşitliliğe sahiptir. Bu heterojen yapı Kürtler'in kendi içlerinde de söz konusudur. Modern zamanlara

kadar daha iyi korunmuş olan aşiret yapısı Kürtler'in dağınık bir yapı arzeden küçük topluluklar halinde yaşaması sonucunu doğurmuştur. Bu yüzden aralarında gelenek, giyim kuşam, dil, mezhep ve hatta din farklılıkları bulunan (dil ve din konusunda bk.) Kürtler için birtakım genel nitelikler belirlemek güçleşmektedir. Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın farklı ülke sınırları içerisinde kalması da aralarındaki farklılıkların devamlılığını etkilemiştir.

Aşiret. Kürtler arasındaki aşiret yapısı daha çok göçebelikle ilişkilendirilmiş olmakla birlikte yerleşik hayata geçişten sonra da varlığını sürdürdüğü görülür. Ancak bu geçiş süreciyle birlikte hem merkezî hükümetlerin politikaları hem de küresel, sosyal ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle bu yapı kısmen çözülmekte, kısmen de dönüşerek yeni durumlara kendini uyarlamaya çalışmaktadır. Bundan dolayı Kürtler'in kendilerine özgü sosyal yapısından söz edilirken aslında daha çok aşiret yapısının hâkim olduğu klasik dönemler dikkate alınmaktadır. Aşiret çok karmaşık ve derin akrabalık, aidiyet, kimlik ve benzeri sosyal ve politik ilişkiler ağına sahip olan bir yapıdır. Özgün bir sosyolojik doku ve kendine özgü bir dizi değer ve norm içeren bu yapıda korumacılık işin özünü oluşturur. Her kabile mensubu hem kendi statüsünü hem de bütün ailenin itibarını korumak ve buna uygun davranmak durumundadır. Aksi halde ailenin tamamını rencide etmiş olur ki töre ve namus cinayetlerinin tetikleyici unsurlarından biri de budur. Aşiret mensupları birbirlerine belli ölçüde kan bağıyla bağlı olmasına ve bir akrabalar topluluğu görünümü vermesine karşılık akrabalık ilişkilerinin aşiret liderlerinin kabile liderlerine, onlardan "malmezînlere" doğru belli bir hiyerarşi içerdiği görülür. Bu hiyerarşi ve buna dayalı ilişkiler daha katı ve kapalı bir cemaat yapısını da beraberinde getirir. Ancak doğal temsilci konumundaki aile ve kabile liderleriyle "ak sakallılar" (rîspî) üzerinden hem bir itaat-otorite ilişkisi hem de iktidarla interaktif bir ilişki kurulmak suretiyle iktidara nisbî bir katılım söz konusudur. Fakat bu tür bir katılım aşirete kan bağı ile değil siyasî zorunluluklar sebebiyle bağlı olan aşiret dışı unsurlar için her zaman mümkün değildir. Özellikle zulüm ve haksızlık yapan liderlerin iktidarlarında reis hiçbir ilkeye riayet etmeyip akraba olup olmasına bakmadan tebaaya karşı çok acımasızca davranabilmektedir. Aşiretin her zaman için bir akraba topluluğu değil çoğu defa ekonomik bir örgütlenme olması özellikle

akraba olmayan üyelerin aşireti terketmesi ve başka bir aşirete katılabilmesini mümkün kılar. Fakat baskınlar, herhangibir dış güçle savaş ya da savaş tehdidi veya haraç isteyenlerin varlığı insanları bir aşiretin korumasına girmeye zorlamıştır. Aşiret aralarında hiyerarşik ilişki bulunan alt birimlerden oluşur. Ancak bu alt birimlerin adlandırılması ve hiyerarşisi yöresel olarak farklılıklar arz etmekte ve ortaya “aşiret-taife-tire”, “aşiret-taife-xel”, “aşiret-tire-hoz” ya da “aşiret-malbat-mal” gibi farklı yapılar çıkmaktadır. Bunların sonuncusu Türkiye Kürtleri arasında en yaygın olan aşiret hiyerarşisidir. Önemli Kürt aşiretleri arasında Caf, Revândiz, Bilbas, Hevremî, Dizaî, Bruki, Balık, Herki, Millî, Kikî, Berazî, Mûkrî sayılabilir.

Tâziye. Kürtler'in toplumsal ilişkilerinde tâziye geleneği önemli bir yere sahiptir. Toplumda akrabalık bağlarını güçlendiren ve gençleri sosyalleştiren tâziye mekânları ve törenleri Kürt gelenek ve âdetlerinin en somut biçimde görüldüğü alandır. Bir aşiret mensubunun ölmesi durumunda ailenin statüsü ve gücü, ölenin yaşı, cinsiyeti ve itibarı gibi unsurlar cenazenin yıkanmasından defnine ve tâziye merasiminin niteliğine kadar hemen her şeyi etkiler. Tâziye ziyaretinde bulunan akraba ve dostlar tâziye evine şeker, yağ, baklagiller, adaklık canlı hayvan gibi hediyeler götürür. Uzun bir süre misafir ağırlamayı gerektiren tâziye merasimlerinde tâziye sahibinin ekonomik durumuna göre doğrudan maddî yardımda bulunulması da söz konusu olabilir. Kadınlar ve erkekler farklı mekânlarda tâziyeyi kabul eder, fakat asıl tâziye erkeklerin bulunduğu mekândadır ve erkekler arasında gerçekleşir. Ölen kişinin itibarına göre, kadınların yüzlerini kanattığına, başlarından aşağı toprak serptiklerine çokça şahit olunur. Vefat edenin en yakınlarından başlamak üzere akraba gençleri tarafından tâziye boyunca misafirlere çay, su, yöreye göre mirra (acı kahve) ve kimi zaman -eskiden daha çok sigara dağıtılır. Özellikle daha önce bir yakını kaybeden ve tâziyesine gidilmiş olan kimselerle hatırı sayılır kişilerin katılımı beklenir. Tâziyelere katılım ve verilen kıymet dostluk ilişkilerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Düğün ve Bayramlar. Tâziyelerin sosyal hayattaki etkisine benzer bir durum düğün ve bayramlar için de geçerlidir. Akraba evliliğinin yaygın olduğu Kürtler arasında evlilik merasimi çok önemli bir yere sahiptir. Düğünler yemekli ve bol

ikramlı toplantılardır. Düğün sahibinin toplumsal konumuna göre bir ile üç (bazan altı-dokuz) gün süren düğünlerde davulcular hem mirra ikramında bulunur hem de gelen hediyeleri toplar. Düğünlerde halay çekmek, silâh sıkmak ve halay çekenlerin üzerinden para saçmak hem düğün sahibine hem de o esnada halayda olanlara verilen değerini ifadesi kabul edilir.

Kürtler'in en önemli bayramlarından biri 21 Mart tarihinde kutlanan nevruz bayramıdır. Bazı bölgelerde nevruzdan birkaç gün önce ateşler yakarak ve iki lambayı sabaha kadar yanık tutarak “toldan” diye adlandırılan bir kutlama da yapılır. Fakat müslüman Kürtler'in en önemli bayramlarının yine de ramazan bayramı (îd-i fitır) ve “kurban bayramı” (îd-i heciya) olduğu söylenebilir. Yezidîler ise nevruzla birlikte 30 Temmuz'da Tigarar ve 16-23 Ekim arasında yedi gün süren Büyük Cem (Cem-i Mezin) bayramlarını kutlarlar.

Evlilik ve Akrabalık İlişkileri. Pek çok dilde olduğu gibi Kürtçe'de de akrabalıkla ilgili terimlerin birçoğu evlilikle irtibatlıdır. Evlilik yoluyla kurulan akrabalık hısımlık diye adlandırılır. Aşiretin toplumsal ve siyasal örgütlenmesinin temelini oluşturan evlilik çoğu zaman siyasal ittifak şeklinde kendini göstermektedir. Zira iç evlilikler aşiretin kendi içerisinde daha çok kenetlenmesine imkân verirken, dış evlilikler aşiretin kendi dışındaki gruplarla daha iyi ilişkiler kurmasına zemin teşkil eder (bk. Yalçın-Heckmann, s. 311-352). Kürtler arasında en yaygın evlilik biçimlerinden biri amca oğlu (pismam) ile amca kızının (dotmam) evliliğidir. Amca oğlunun amca kızının üzerinde evlilik hakkına sahip olduğu kabul edildiği için amca oğlu hakkından feragat etmedikçe onun hakkı olan amca kızına başkası talip olamaz. Aslında bu tek taraflı bir hak olmaktan çok Bourdieu'nun ifadesiyle bir yükümlülük olarak da değerlendirilebilir (bk. *Outline of a Theory of Practice*, s. 46). Çünkü bazı durumlarda bizzat amca kızının kendisi bu beklenti içerisinde ve gerçekleşmediği takdirde amca kızıyla beraber çevre de amca oğlunu bu yükümlülüğü yerine getirmediği için kınar. Nitekim pek çok aşk destanında amca kızı önemli bir figürdür. Bu tür evliliklerin en önemli işlevinin akrabalık bağlarını pekiştirerek politik güç sağlamak olduğu söylenebilir. Diğer bir evlilik türü olan berdel (berdêl) ise iki hâne arasında daha çok kız kardeşlerin takası şeklindedir. Bu tür evliliklerde dü-

ğünler çok defa aynı gün ya da ertesi gün yapılır. Bazan gelin veya damat adaylarından birinin yaşı çok küçükse birkaç yıl beklendiği de olur. Berdel evliliklerindeki bu karşılıklılık ilkesi sorunlarda da kendini gösterir. Berdel usulü evlilikler hemen her zaman karşılıklı olarak birbirini etkiler. Hânelerden birinde ortaya çıkan bir sorun yine eş zamanlı olarak diğer hâne de de görülür. Evli erkek öldüğünde erkek kardeşinin dul kalan yengesiyile evlenmesi (levirat) başka bazı kavim ve toplumlarda olduğu gibi Kürtler arasında da görülen bir diğer geleneksel evlenme türüdür. Bu tür evliliklerde erkeğin bekâr ya da evli olması önemli değildir. Her iki durumda da gözetilen amaç ölen kimsenin eşi, çocukları ve mallarının akrabalık grubu içerisinde muhafaza edilmesi, babasız ya da annesiz kalan çocukların zarar görmemesi veya yabancı ellerde horlanmamasıdır. Kürtler arasında görülen bir diğer evlilik çeşidi kan bedeli karşılığında yapılan evliliklerdir.

Kürtler arasında yaygın olan başlık parasının (kalen), İslâm toplumlarının hepsinde var olan mehir uygulamasının süreç içerisinde değişerek aldığı farklı bir biçimi olduğuna dair görüşler bulunmakla birlikte İslâm'dan önce de benzer bir uygulamanın varlığı bilinmektedir. Kürtler'de başlık parası olarak belirlenen bedel geline değil babası yaşıyorsa babasına, ölmüşse erkek kardeşine verilir. Aileler aile içi ilişkilerine ya da sosyal konumlarına paralel olarak bu parayla kızları için çeyiz hazırlasa da bu amaçla harcanan kısım çoğu zaman başlık parasının belirli bir miktarını aşmaz. Başlık parasının miktarı ailelerin prestiji, kızın gençliği ve güzelliği gibi hususlara göre değişmekte, bilhassa akraba olmayanlar arasındaki evlilik berdel değilse başlık parası çok yüksek olabilmektedir. Bu durum kadının diğer kadınlar arasındaki şerefini arttırırken erkek de ne kadar cömert olduğunu ve önemli bir evlilik yaptığını vurgulamış olur.

Kürtler'de önceleri daha çok toplumun ileri gelenleri arasında görülen çok eşlilik giderek azalmakla beraber varlığını devam ettirmektedir. Genellikle kadından kaynaklı çocuk sahibi olamama durumunda teşvik edilen çok evlilik aşk, daha çok çocuk sahibi olma ve prestij kazanma gibi sebeplerle de yapılabilir.

Kirvelik (kirîvati) de Kürtler arasında yaygın olan bir başka akrabalık/yakınlık kurma yoludur. Çocuğunu sünnet ettirmek isteyen bir aile reisinin hem kendisine hem de

gelecekte çocuklarına toplumsal bir statü kazandıracak ve onlarla güçlü bir dayanışmayı sergileyebilecek birini davet edip sünnet esnasında çocuğu onun kucağına vermesi ile gerçekleşen kirvelığın sünnet merasimiyle sınırlı olmayan bir toplumsal etkisi olduğu söylenebilir. Kirvelerin anlaşmazlıklarda ara buluculuk yaptığına, evliliklerde misafirleri ağırlama görevini yerine getirdiğine rastlamak mümkündür. Ayrıca kirvelik ahbaplık kurulan bir Yezîdî ile daha rahat ziyaretleşmenin zeminini de oluşturabilir.

Kadın-Erkek İlişkileri. Kürtler'de kadın-erkek arasında görünürde ataerkil bir ilişkinin hâkim olduğu söylenebilir de aslında sanıldığı kadar erkek egemen bir işleyişin varlığı tartışmalıdır. Her şeyden önce kadın-erkek ayrımının toplumsal roller ekseninde söz konusu olduğuna ve herkesin kendi rolünü en iyi şekilde oynaması gerektiğine dair yaygın bir kanaat vardır. Kadın-erkek ilişkisi, kadının sosyal alanda görünür-lüğünün ötesinde aşiret sisteminin getirdiği "atfedilen statü" merkezli örgütlenme biçimine göre şekillenmiştir. Bu sistemde üst sırada lider ve lider ailesinin fertleri, ak sakallılar, diğer erkekler ve ardından kadınlar gelir. Kadınlar arasındaki hiyerarşi de erkeklerinkiyle paralellik arzeder. Bu hiyerarşiyi doğuran sistem güçlü bir liderliğe, cesur ve yiğit askerlere ve iş gücü niteliği olarak da yine erkeklerle dayanmaktadır. Bu da ortaya erkek merkezli bir yapı çıkar-maktadır. Ancak erkek sosyal ilişkilerin farklı aşamalarında bütün kararları veriyor gibi görünmekle birlikte uygulamada birçok konuda kadının görüşü/onayı alınmadan nihaî karar verilmediği söylenebilir. Kürtler'in yaşadığı coğrafyada kadınların geleneğin temel taşıyıcı unsurları olduğu açıktır. Kürt kadınlarının hayatın her alanında erkeklerle birlikte olmasının da bir sonucu olarak genellikle peçe takmadıkları, yabancılardan fazla sakınmadıkları ve ekseriya erkeklerle birlikte silâh kuşanıp savaştıkları bilinir.

Kan Davası. Kan davası intikam temelinde ortaya çıkan ve silsile halinde devam eden bir eylemdir. Kan davasının sürdürülmesi ve bitirilmesinde tarafların dikkate almaları gereken kurallar vardır ve bu kurallar bir değerler sistemi içerisinde belirli bir meşruiyet çerçevesi oluşturur. Aşiret sisteminin bu konuda yazılı kuraları bulunmamakla beraber temelde kısas ilkesine dayandığı, fakat uygulamada genellikle bu ilkenin aşıldığı kabul edilmek-

tedir. Temelini akrabalık ilişkilerinin oluşturduğu aşiret sisteminde kan davası sadece birinci derecedeki akrabaları değil bir bütün olarak akraba grubunu ilgilendirir. Kan davası aşiret tipi sosyal örgütlenmenin özünü teşkil eden "saldırıda ve savunmada birliktelik" esasına dayanır. Ancak kan bağı baba üzerinden gerçekleştiği için kan davasında taraf olmak baba yanlı bir akrabalığı gerektirirken anne üzerinden kurulan akrabalıklar kan davasının tarafı olmayı gerektirmemektedir.

Kan davalarının sulh yoluyla çözümü için çeşitli yollar vardır. Düşman tarafların saygı duyduğu ve otoritesini kabul ettiği yetkin bir kişinin (aşiret reisi, şeyh, ak sakallı, bilir kişi) ara buluculuğu, maktul yakınlarına diyet (kan bedeli) ödenmesi, bu bedel yerine maktulün yakınlarından biriyle evlendirilmek üzere kız verilmesi, yine maktul yakınlarına "eman" talebinde bulunulması bilinen yöntemlerdendir.

Yemek Kültürü. Geleneksel Kürt yemekleri komşu halklar olan Türk, Fars, Arap, Ermeni, Âzerî mutfaqları ile bazı ortak özellikler taşımakla birlikte kendine özgü nitelikler de gösterir. Kürtler'in en temel besin kaynağı olan ekmek (nan) farklı bölgelerde pişirme usulüne göre tandir ekmeği (nanê tendurê) ve sac ekmeği (nanê sêlê) olarak adlandırılır. Ekmek yapmak özel olarak kadınların görevidir ve bilhassa sac ekmeği çoğu defa akraba kadınlarının dayanışma içerisinde yaptıkları ve genç kızların sosyalleştiği bir etkinlik olarak işlev görür. Buğday ürünü erişte (reşte) yağ eklenerek "reşte run", etli hali "reşte goşt", bulgur ile pişirildiğinde "reşte û savar" olarak adlandırılır. Dibek taşında hafif ıslatılmış buğdayı dövmekle elde edilen "dan" ya da "danê kutayi" de (dövme) hayvancılıkla geçinen bir Kürt ailesinin vazgeçilmez çorbasının temel maddesidir. Bulgur pilâvının da çeşitleri vardır. Ayrıca soğan, yağ ve haşlanmış hamurdan yapılan "kotelek", dövülmüş yaban buğdayından yapılan "samani", bugün çeşitli türleri bilinen köfte (kufte), başka bir et yemeği olan dolma da (kîpik) makbul yemekler arasında sayılabilir. Kürtler sütten (şir) yoğurt (mast), lor, çökelek (torak), tereyağı (rûnê nivîşk), peynir (penêr) elde ederler. Kuzu ya da oğlak derisinden, ahşap veya kilden yapılan yayıklarda yoğurdun çalkalanmasıyla elde edilen tereyağından geriye kalan ayran ise Kürt mutfağında önemli bir yere sahiptir. Ayran ile dövülmüş buğdayın birlikte kaynatılmasıyla

yapılan çorbaya "mehir / şorba meyrê" denir.

Masal ve Oyunlar. Kürt halk masallarının en önemli bölümü kış masalları olan "çiroklar"dan oluşur. Kahramanları dev, ayı, Keloğlan, Hıdır, Mirza Mihe-med (Kur'an'da adı geçtiğine inanılan esrarengiz insan), cin, peri ya da başka doğa üstü varlıklar olan ve özlü sözler, çarpıcı mesajlar, şaşırtıcı sonlarla biten çiroklar gündüzleri fazla iş ve çalışmanın olmadığı dönem ve coğrafyalarda uzun kış gecelerinde anlatılır. Çoğu defa yaşlı kadınlar tarafından soluk aralarında yün eğirmekte kullanılan "teşi"yi çevirerek anlatılan bu masalları çocuklar ve kadınlar ayaklarını battaniyenin altına sokarak dinlerken erkekler köy odasında veya başka bir mekânda ya büyükerin sohbetine katılır ya da satranç, dama, yüzük gibi oyunlar oynar.

Müzik ve Dans. Kürtler bayram, düğün gibi her türlü kutlama ve şenlikte dans eder ve şarkı söylerler. Kürt kültüründe müzik ve dans önemli bir yer tutmaktadır. Geleneksel Kürt dansları Balkanlar'dan Kafkasya'ya kadar farklı coğrafyalarda benzerlerine rastlanan, el ele tutuşarak oynanan ve govend/gowend diye adlandırılan halaylardır. Davul (davil/dihul/def) ve zurna (zurne/zırne) eşliğinde ileri geri gidip gelerek bazan hızlı bazan da yavaş ritimlerle oynanan halayların belli başlıları dîlan, hoy narê, yala, nîrî, çepik, dersim, şêxanî, helparika, kerê boz, giranî, sênig gibi adlarla anılır. Kürt tasavvuf çevrelerinde de zikir ve âyinlerin ilahî, kaside, semâ ve devran gibi mûsiki ile irtibatlı dinî form ve unsurlar eşliğinde icrâ edilmesi yaygındır.

Geleneksel Kürt müziğini icra edenler üç guruba ayrılır: Hikâyeciler (çîrokbêj), şarkıcılar (stranbêj) ve ozanlar (dengbêj). Kürt halk şarkıları genellikle müzik (tambur, kemançe) eşliğinde anlatılan ve kimi zaman da sözler arasında âhengi sağlamak üzere boşlukların "lê lê lê" ya da "lo lo lo" ile doldurulduğu öykülerin özel bir terennümüdür. Bu öykülerde göçebe hayatın maceralarından, kahramanlıklar, acılar, tarihsel olaylar, efsaneler ve savaşımlara kadar Kürtler'in sosyal hayatını etkileyen önemli temalar "dengbêj" veya "stranbêj" denilen ("sesle anlatan" mânâsında) ozanlar tarafından belli makamlarla terennüm edilerek anlatılır. Dewrêşê Evdî, Mem û Zîn ve Sîyabend ü Xecê en çok anlatılan destanlardır. Bağımsız ozanların yanı sıra beylerin, ağaların, mîrlerin divanhânelerinde kendilerine ait ozanları

da bulunur. Ozanlık sanatında müzik aletleri kullanılmazken sazla müzik yapanlara "hozan" ya da "tenbûrvan" denilir. Kürt hükümdar meclislerinde genellikle akşam ve gece çalınan müzikler "şevbihêrk" diye adlandırılır. Bunların dışında "lawje" denilen dinî müzik ve özellikle sonbaharda seslendirilen ve "payizok" olarak anılan şarkılar da vardır. Kürt şarkılarında sıkça ince bir melankoliye rastlanır. Kürt müziğinin icrasında kullanılan çok çeşitli enstrümanlardan bazıları şunlardır: Tambur, buzuk, ud, qernête, şimşal, dahol, zırne, billûr, fîq, düzale, def. Meşhur Kürt ozanlarına Evdalê Zeynikê, Kawis Axa, Karabetê Xaco ve Şakîro örnek verilebilir. Şivan Perwer, Bijan Kamkar, Aram Tigran, Nizamettin Ariç, Ciwan Haco ve Şahram Nazeri ise Kürt müziğinin günümüzde önde gelen temsilcilerindedir. Ayrıca dinî âyinlerde müzik önemli bir figürdür. Özellikle Kâdirî tarikatında kasideler ve beyitler önemli bir yer tutarken çeşitli makamlarda okunan mevlid de halk arasında saygıyla dinlenir.

Giyim Kuşam. Tipik bir Kürt kıyafetinden söz etmek mümkün değilse de çok süslü ve gösterişli renklerin Kürt beğenisinin temel göstergesi olduğu söylenir. Batı'daki Kürt erkekleri, dar paça şalvar (şelwer), gömlek, onun üzerine yelek ve başlarına tülbent ya da puşi giyerler. Türkiye'nin güneyi ve Irak'ın kuzeyinde tercih edilen tarz (Revandizî, Badînanî ya da Hakkârî tarzı) bele kadar açık, belde pantolonun içine sokulan, yakasız ve bedene tam oturan bir ceketle ayak bileklerine doğru genişleyen pileli bir pantolondan oluşur. Aynı bölgedeki kadınların geleneksel kıyafeti ise pantolon, düz veya şekilli diz üstü iç eteklik ve bunun üzerine belde pileleri ve hunî şeklinde kolları olan ince bir elbiseden oluşur. Urfa civarında kadınlar derpenin (don/pantolon) üzerine etek ve gömleğin üzerine kaftan (xeftan) giyip önlükle bağladıkları bellerine kaftanın uçlarını sıkıştırırlar; başlarına da bir tülbent (dolbend) bağlar ya da kofi giyerler. Kofi Kafkasya'dan Urfa'ya farklı biçimler alan gösterişli bir başlıktır. Kürt kadınları ve erkekleri tarafından yaptırılan dövrme (dek), yalnızca süs olarak değil varsayılan mucizevi ve iyileştirici nitelikleri sebebiyle tercih edilmektedir. Özellikle kadın dövmelerinde tercih edilen temel motifler arasında güneş, ay, yedi yıldız, tarak, ceylan, şahmaran, akrep, çiçek, halhal, geyik, başak, göz, orak, kalp ve genellikle Yezidî Kürt kadınları için haç zikredilebilir.

Kilim. Kürt kilimleri bölgedeki diğer kilimcilik kültürlerinden etkilenmişse de kendine has birçok özelliği vardır. Meselâ İran ve Türk kilimciliğinde üç kenar bordürü varken Kürt kilimleri genelde bir veya iki kenar bordürü taşır. Kürt kilimlerinde çok renkli kenarlar, diğer kilimcilik kültürlerinden farklılık arzettiği gibi motif açısından üretildiği bölgelere göre de farklılık gösterir. Türkiye'de yapılmış Kürt kilimlerinde balıksırtı oluşturacak şekilde farklı renklerden örülmüş kenarlar yaygınken İran'da 13 cm. veya daha büyük uzunluklarda renk şeritleri daha yaygındır. Genelde Kürt kilimlerinde motif olarak yıldız vb. sekiz köşeli şekiller başta olmak üzere çeşitli geometrik şekiller ve kaplumbağa, kuş gibi hayvanların figürleri görünür.

Mesken. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ortalarına kadar göçebe Kürt nüfusunun genel olarak kullandığı ikametgâh kendine özgü ve detaylı resimlerle süslü kıl çadırıdır. Aşiret seçkinlerinin çok odalı, değerli halılarla döşenmiş çadırlarına karşılık sade göçerin çadırında bir tek bölme vardır. Yerleşik Kürtler'in evleri, genellikle kerpiçle ya da en kolay bulunan malzemelerle (toprak, taş ve ağaç) inşa edilen, ihtiyaca göre "göz"ler eklenerek genişletilebilen tek katlı meskenlerdir. Bu hayat alanı içerisinde oturup kalkılan, yemek yenen ve yatılan bir oda (ode), çoğunlukla mutfak olarak da kullanılan bir ara hol (eywan), hole açılan diğer tarafta bir misafir odası, onun yanında kapısı dışarıdan açılan bir kiler veya erzak odası (ambar), onun bitişiğinde samanlık, onun hemen karşısında ya da dizinin her iki yanından birinde "L" şeklini verecek bir ahır ve odalar dizisini birbirine bağlayan avlu duvarı (hewş), ovalı Kürtler'in evini sembolize eder. İki katlı ve dikdörtgen biçiminde olan ve daha çok dağlık bölgelerde rastlanan ev tipinde ise alt katta malzemelik adı verilebilecek bir birim, ahır, samanlık ve gübrelik bulunur. Merdivenlerle geçilen üst katta teras, iki tarafa açılan hol, bir tarafta oda ve arkasında erzaklık, "kevar" denilen tahıl ambarları, bir yarı mutfak görevi yapan "kezin", bir tezgâh, yazın ekmek ve yemek pişirilen şömine/tıfık ("oda"da da bir benzeri) bulunur.

Evin ana mekânı odadır; büyüklüğü ve maddî niteliği ailenin statüsüne ve imkânlarına göre değişir. Ev halkı büyük ölçüde bu odada oturup kalkar, yemek yer, çay içer ve yakın/akraba misafirlerini ağırlar. Kışın sobanın sürekli yandığı yer burasıdır, evin reisi, karısı ve küçük çocukları burada yatar. İçerisinde sergi ve aksesuar olarak

eskiden ortada bir el dokuma kilim (palas), çevresinde 1 m. genişliğinde, birkaç metre uzunluğunda keçe (kulav) ve etrafında hasır yastıklar bulunuyorken zamanla halılar ve minderler yaygınlaşmaya başlamıştır. Gulke/kulikê denilen ve yemeklerin pişirilmesi için kullanılan mekân, içinde yapılan işler sebebiyle kadınlara ayrılmış bir alandır. Burada ana yemekler pişirilir, bazan hamur yoğrulur ve ekmek yapılır. Hiyerarşinin tepesinde olan evin büyük kadını (kebanî), burası dahil genel düzenden sorumludur. Erkekler bu mekâna pek uğramaz ve başka erkekler tarafından da burada görülmek istemezler. En fazla, buraya eklenmiş ve kapısı buraya açılan, adına "şoşık/serşok" denilen bölmeye banyo yapmak üzere girerler. Bu mekânlardan oda "eril", diğer ikisi "dişil" mekândır.

Köy Odası. Köy odası kavramının aşiretler için köy tipi yerleşimle beraber anlam kazandığı söylenebilir. Zira yerleşik hayata geçmeden önceki zamanlarda bu işlevi, siyah çadır sahibinin ya bizzat çadırının bir bölümü ya da çadırının yanına kurduğu özel bir çadır yerine getirmiştir. Köy odası bölgesine göre "ode, mevânihâne, divanhâne, koçık" kelimeleriyle ifade edilir. Ancak ne şekilde tanımlandığı önemli olmayıp bu mekânın merkezinde misafir ve misafire sunulan ikramlar bulunur. Misafirleri ağırlamak, bir ağanın ya da liderin en önemli sorumlulukları ve görevleri arasında yer aldığı gibi günümüzde aşiret reisinin başlıca görevinin kendisini ziyarete gelen misafirleri ağırlamak olduğu da görülmektedir. Sosyal statüsü ne olursa olsun köye gelen bir yabancıya yeme ve konaklama giderlerinin töre gereğince aşiretin reisi tarafından karşılandığı bilinir. Reisin misafirperverlikteki savurganlığı kendisine gösterecek saygının artmasını sağlarken misafirperverlik üzerinden kazanılan saygınlık ekonomik avantaj gibi hiçbir somut getiriye sahip değildir. Reisler güğümlerinin büyüklüğü, cezvelerinin sayısı, mangallarının sürekli ateşi ve mırralarının koyuluğu ile övünürler. Ancak aşiret reislerinin çoğunluğu, önemli bir mal birikimini gerçekleştiremezse de bu yeniden dağıtım mekanizmasını canlı tutarak iktidarlarını pekiştirir. Uzun kış gecelerinde masalların anlatıldığı, elde edilen tecrübelerin paylaşıldığı, ozanların "stran/klam" söyledikleri, önemli bölgesel sorunlara çareler arandığı, heyecanları çokça okşayan kahramanlık hikâyelerinin dikkatle anlatıldığı ve dinlendiği, aynı zamanda önemli ailevi kararların alındığı, üretimle ilgili planlamaların ve aşiretlerin

birbirlerine karşı üstünlük sağlamak ya da intikam almak üzere karşı tarafın ekonomik kaynaklarına zarar vermek amacıyla yağma örgütlenmelerinin yapıldığı bu mekânlar sadece fizikî ihtiyaçları karşılayan bir alan olarak işlev görmemiştir.

İktisadi Yapı. Kürtler göçebe, yarı göçebe, köylü ve şehirli olmak üzere farklı hayat tarzlarına sahip olduklarından geçim biçimleri de birbirinden farklılaşabilmektedir. Göçebe ve yarı göçebe Kürtler'in en önemli geçim kaynağı küçükbaş hayvancılığıdır. Vergiler, cezalar, hediyeler hayvan olarak verilirken gerektiğinde kendileriyle birlikte süt ürünleri ve yünleri de nakde çevrebilmektedir. Yarı göçebeler kısmen ve köylüler tamamen tarımla uğraşırken köylülerin de her zaman kendi ihtiyaçlarının temini için hayvanları bulunmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlılar'ın hem iskân politikaları hem de 1858'deki Arazi Kanunnâmesi sonrasında yerleşik hayat ve tarım Kürtler'in daha belirgin hayat tarzı haline gelmiştir. Ancak kanunnâme ile başlayan süreçte aşiret ekonomisinin dayandığı dayanışmacı ve cemaatçi özellikler yerini bireyselleşme eğilimine terketmiş ve birçok aşiret reisinin toprak ağası haline gelmesiyle aşiret içinde ekonomik tabakalaşmanın artmasına yol açmış, diğer aşiret üyelerinin çoğu ağanın kiracı-ortağı durumuna gelmiştir.

Sonuç olarak bugün gelinen nokta itibarıyla Kürtler yaşanan hızlı şehirleşme, ulusal/küresel yapıya entegrasyon ve bu süreçlerle birlikte şekillenen politik ve ideolojik eğilimler sebebiyle kültürel karakteristik özelliklerinin çoğunu ve çeşitliliğini kaybetmeye yüz tutmuştur. Giyim kuşam çok dar bir kırsal alanın dışında tamamen folklorik bir nitelik kazanmış; çok figürlü, çok detaylı halaylar yerini tekdüze ve basit ritimlerden oluşan bir oyuna bırakmış; lehçeler ya resmî dillerin etkisiyle giderek zayıflamış ya da seküler bir ortak dile doğru evrilmiş; geleneksel akrabalık ağları veya cinsiyet rolleri önceki baskın ve belirleyici özelliğini yitirmeye başlamış; sonuçta "Kürt olmak" bir "kimlik" bilincine indirgenmiştir. Ancak geleneksel ilişki ağları ve kültürel kodların yeni zamanlara belli ölçüde kendini uyarlayarak yaşadığı da görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeref Han, *Şerefnâme: Kürt Tarihi* (trc. M. Emin Bozarlan [Arapça'dan Türkçe'ye]), İstanbul 1990, tür.yer.; B. Nikitin, *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (trc. Hüseyin Demirhan – Cemal Süreya), İstanbul 1991; Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (haz. Şevket

Beysanoğlu), İstanbul 1992; P. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (trc. R. Nice), Cambridge 1995, s. 46; M. F. Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam* (trc. Nuray Mestci), İstanbul 1998; F. Barth, *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri* (trc. Serap Rûken Şengül – Hişyar Özsoy), İstanbul 2001; Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri* (trc. Gülhan Erka-ya), İstanbul 2002, tür.yer.; T. F. Aristova, *Kürtlerin Maddî Kültürü* (trc. Arif Karabağ), İstanbul 2002; M. van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet* (trc. Banu Yalkut), İstanbul 2003; C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar* (trc. Serdar Şengül – Serap Rûken Şengül), İstanbul 2003, tür.yer.; V. Minorsky v.dğr., *Kürtler ve Kürdistan* (trc. Kamuran Fıratlı), İstanbul 2004; a.mlf., "Kürtler", *İA*, VI, 1108-1114; W. R. Hay, *Kürdistan'da İki Yıl: 1918-1920* (trc. Fahriye Adsay), İstanbul 2005; Naci Kutlay, *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*, Ankara 2006; Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, İstanbul 2007; P. Kreyenbroek – C. Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü* (trc. Ümit Aydoğmuş), İstanbul 2008; M. Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* (trc. Vahdettin İnce v.dğr.), İstanbul 2010; Sibel Abiç, *Dövme/Dek*, Mardin 2011, tür.yer.; M. R. Izady, *Bir El Kitabı: Kürtler* (trc. Cemal Atila), İstanbul 2011; Th. Bois – D. N. MacKenzie, "Kurds, Kurdistan", *EP* (İng.), V, 470-486.

SITKI KARADENİZ

KÜSKÜNLÜK

Sözlükte "birbiriyle görüşüp konuşan kimselerin incitici ve kırıcı bir söz ya da davranış yüzünden aralarındaki iletişimi kesmeleri, dargın durmaları" anlamına gelir. Arapça karşılığı olan **hecr** kavramı birçok âyet ve hadiste "uzaklaşmak, terketmek, yüz çevirmek" gibi anlamlarda geçer (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hcr" md.). Bu kavram bilhassa iki âyette (en-Nisâ 4/34; el-Müzzemmil 73/10) küskünlüğe yakın bir mânadadır. Hadislerde ve İslâm ahlâk literatüründe hem Kur'an'da belirtilen mânalarda hem de özellikle "küskünlük, dargınlık" karşılığında yer alır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hcr" md.). Kur'an-ı Kerim'de bütün inananlar barışa (silm) katılmaya çağırılmakta (el-Bakara 2/208), Allah'ın dini ve Kur'an etrafında bütünleşmeleri, tefrikadan uzak durmaları istenmekte. Câhiliye döneminde birbirine düşmanlık besleyenlerin kalplerinin telif edildiği, İslâm kardeşliğinde birbiriyle buluşup kaynaştıkları ve sonuçta âdeti bir ateş çukuruna düşmekten kurtarıldıkları belirtilmektedir (Âl-i İmrân 3/103).

Allah'ın kendi dinine isim olarak verdiği "islâm" kelimesinin **silm** (barış) kökünden türemesi bireylerin ve toplumların Allah'a teslim olup itaat etme ekseninde birleşip toplumsal planda barışçı ilişkiler kurmaları, buna engel olan küskünlük gibi duy-

gulardan uzak durmaları gerektiğini imâ eder. Esasen Kur'an'ın tevhid merkezli inanç sistemi bireysel ve toplumsal bütünleşmenin itikadî zeminini hazırlarken namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler de bunun hayata geçirilmesine katkı sağlar. Müminlerin ortak bir inanç etrafında bütünleşmeleri ise ilâhî ilkeleri yaşama tarzı haline getirmelerine bağlıdır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de küskünlüğü engelleyen en temel duygunun kardeşlik olduğu vurgulanmakta, inananların dost ve kardeş oldukları ifade edilmektedir (et-Tevbe 9/71; el-Hucurât 49/10). Ayrıca insanların arasına fitne sokan içki ve kumar gibi kötü alışkanlıklar yasaklanmış (el-Mâide 5/91), bu davranışlara yönlendiren şeytana uyulmaması emredilmiştir (el-Bakara 2/168, 208; el-En'âm 6/142). İnsanlar arasında küskünlük ve dargınlık doğuran haset, kin, kibir, yalan ve iftira gibi hususlardan uzak durulması istenmiş (el-Bakara 2/109, 213; el-İsrâ 17/37; en-Nûr 24/4, 5), dargınlık ve küskünlüklerin meydana gelmesine sebep olacak yanlış davranışların af, sabır ve hoşgörülle karşılanması teşvik edilmiştir (Fussilet 41/34; eş-Şûrâ 42/40; et-Tegâbün 64/14). Bunların yanında Kur'an'da aile barışının korunması için özellikle karı kocanın birbiriyle iyi geçinmesi üzerinde durulmakta, anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi emredilmektedir.

Hadislerde de insanların kırıcı, incitici ve düşmanca tavırlar yanında küskünlükten de uzak durup barış içinde yaşamaları tavsiye edilir. Hz. Peygamber, "Kin gütmeyin, birbirinize haset etmeyin, küsüp sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun! Bir müslümanın din kardeşine üç günden fazla dargın durması helâl değildir. Birbiriyle küsenler içinde en hayırlı olan ilk defa selâm verip barışandır" hadisiyle (Buhârî, "Edeb", 62; ayrıca bk. *Müsned*, I, 3, 5, 7; Müslim, "Birr", 24; Tirmizî, "Birr", 24), bir yandan müslümanlar arasında barış ortamını bozan davranışlardan uzak durmayı öğütlerken diğer yandan küskünlüklerin kardeşlik bağlarını zedelemeyecek şekilde bir an önce sonlandırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu yapıcı tutumun mânevî sonucu aynı hadisin devamında, "Küsenlerden biri selâm verir diğeri selâmı alırsa barışmanın sevabını birlikte kazanırlar, almazsa günahı o yüklenir, selâm veren günahtan kurtulur" şeklinde ifade edilmiştir (Ebû Dâvûd, "Edeb", 47). Ayrıca din kardeşleriyle arasında düşmanlık bulunan kimsenin onunla barışınca kadar günahlarının bağışlanmayacağı belirtilir (Müslim, "Birr", 36). Bir hadiste